

dr hab. sztuki Jan Połowianiuk, prof. UWM
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Wydział Sztuki
Instytut Muzyki

Recenzja rozprawy doktorskiej

mgr. Włodzimierza Lebieckiego, *Kultura śpiewu prawosławnego na Grodzieńszczyźnie –
historia i współczesność*, Warszawa 2020,
napisanej pod kierunkiem prof. zw. dr. hab. Włodzimierza Wołosiauka.

Wprowadzenie

Św. Jan Damasceński wskazywał jako podstawę śpiewu cerkiewnego pieśń liturgiczną. Dostrzegał w niej, z jednej strony koloryt wieczoru, a z drugiej treść liturgiczną. Ów wieczór, to symboliczny cel naszego ziemskiego życia, jak dzień zmierzający ku zmierzchowi. Dusza zaś przez cały ten czas nakierowuje się w stronę Boga. W tym znaczeniu śpiew cerkiewny jest środkiem komunikowania się i obcowania z Bogiem. Tak było i jest permanentnie w każdym miejscu i czasie zarania i trwania prawosławia. Tak też było i jest z prawosławiem na Grodzieńszczyźnie. Region wyjątkowy, naznaczony historycznie okresami bujnego rozwoju w połączeniu, w symbiozie z duchem wschodniego chrześcijaństwa, ale także i doświadczony latami cierpienia wielu pokoleń. Grodzieńszczyzna jurysdykcyjnie była zarządzana w różnych okresach przez różnych administratorów, zmieniały się tutaj granice państw, ustroje, ideologie, natomiast jedno było niezmiennie. Przywiązanie ludu grodzieńskiego do wiary ojców, do matki Cerkwi prawosławnej, która mimo różnych historycznych uwarunkowań, przetrwała do dziś, rozwija się i stanowi piękne świadectwo wschodniego chrześcijaństwa i wytworzonej na tej kanwie specyficznej kultury śpiewu prawosławnego. Rozprawa doktorska mgr. Włodzimierza Lebieckiego stanowi swoiste historyczne usystematyzowanie zarania i rozwoju owej kultury śpiewu cerkiewnego w tym badanym regionie. Autor czyni to wielowątkowo i jednocześnie szczegółowo podkreśla stan współczesny. Wiele uwagi poświęca formalnej analizie twórczości kompozytorów związanych z regionem. Tym samym rozprawa ta w swej konstrukcji jawi się ciekawą pracą interdyscyplinarną, z mocną ekspozycją dyscypliny sztuk muzycznych.

Ogólna charakterystyka i ocena merytoryczna rozprawy

Przedstawiona do recenzji praca doktorska została napisana w języku rosyjskim. Składa się z czterech merytorycznych rozdziałów poprzedzonych wykazem użytych skrótów, wstępem i ogólną charakterystyką pracy. Po rozdziale czwartym następuje zakończenie, podsumowanie, bibliografia, aneksy (komentarze do tekstu, wyciąg z dokumentów, przykłady nutowe, ilustracje) oraz są dodatkowo załączone 3 płyty DVD zawierające pliki audio i video dotyczące rozprawy doktorskiej. Całość liczy 389 stron wydruku komputerowego. Co prawda w tym miejscu należy zauważyć popełnione drobne niedopatrzenie przez autora – przesunięcie numerów stron rozdziałów w stosunku do wskazówek zawartych w spisie treści. Nie wpływa to jednak na ocenę merytoryczną. Problem ten zostałby wychwycony przez korektora w ewentualnym procesie wydawniczym.

Jako podmiot badawczy doktorant wskazuje kulturę wokalną Cerkwi prawosławnej w kontekście jej rozwoju i tradycji. W takim układzie przedmiotem jawi się ujęty całościowo w porządku chronologicznym proces realizacji tejże tradycji na ziemi grodzieńskiej. Już na tym początkowym etapie oceny pracy należy zauważyć trafność takiego wyboru oraz potrzebę naukowej penetracji tematu. Jego aktualność i nowatorstwo nie budzi zastrzeżeń zważywszy na istniejącą stosunkowo od niedawna możliwość prowadzenia pełnych i dogłębnych stosownych kwerend na tak wskazanym terenie badawczym. Konsekwencją tego jest prawidłowo sformułowany główny cel badawczy, który autor przedstawia następująco; „(...) całościowo scharakteryzować rolę, znaczenie i funkcję prawosławnej kultury śpiewu cerkiewnego na Grodzieńszczyźnie od zarania do czasów współczesnych (...)”. Poprzez stosowną analizę wyprowadza sześć celów szczegółowych – zadań badawczych, które tym samym stały się drogowskazem całego dalszego procesu badawczego i znalazły odzwierciedlenie w poszczególnych merytorycznych rozdziałach rozprawy.

Pierwszy rozdział doktorant klasycznie poświęca problematyce metodologii badań. Dzieli go na dwa podrozdziały: kwestie terminologiczne oraz literatura i metodologia badań. W podrozdziale pierwszym dokonuje zdefiniowania słusznego rozróżnienia śpiewu liturgicznego w stosunku do śpiewów paraliturgicznych. Przyjęte wyjaśnienie, wskaźniki i cechy nie budzą zastrzeżeń. Jednocześnie na podstawie literatury dokonuje podziału typologicznego obu nurtów. Podział ten w pełni wyczerpuje możliwe rodzaje badanej kultury wokalne w odniesieniu do podmiotów wykonawczych. Bardzo interesująco został przedstawiony podrozdział drugi, który wprost odnosi się do zastosowanych w pracy metod badawczych. Recenzowaną rozprawę doktorską zaliczyłem do prac interdyscyplinarnych

i znalazło to odbicie w użytych przez doktoranta metodach badawczych. Z jednej strony przywołuje on metody ogólnonaukowe, z drugiej zaś – słusznie – stosuje metody charakterystyczne dla dyscypliny historii i nauk o kulturze i religii. Natomiast szczególną wartością dodaną w tym aspekcie jest zastosowanie metody związanej z dyscypliną sztuk muzycznych, co stwierdzam z dużą aprobatą i jednocześnie podkreślam wynikającą stąd trudność powziętego procesu badawczego. Natomiast było to oczywiście konieczne rozwiązanie, by w sposób pełny przedstawić efekty badań. Autor słusznie zauważa, że jak dotąd, prawosławna kultura śpiewów cerkiewnych Grodzieńszczyzny nigdy nie była obiektem całościowych badań. Zatem przed autorem już na początku powstaje do wykonania zebranie wszelkich dostępnych materiałów źródłowych. Szczegółowo opisuje to także w tym samym podrozdziale. Odwołuje się tutaj do dostępnych artykułów, monografii, dokumentów archiwalnych, a nawet rękopisów. W ten sposób przedstawia niezbędną i kompleksową bazę do przeprowadzenia procesu badawczego.

Rozdział drugi zawiera w sobie chronologiczny historyczny opis dziejów Cerkwi prawosławnej na ziemi grodzieńskiej od chrztu Rusi Kijowskiej aż po czasy współczesne, wiek XXI. Doktorant, jak stwierdza, sam dokonał periodyzacji. Czy trafnie? Tak, jak najbardziej poszczególne podrozdziały w tytułach systematyzują poszczególne okresy w odniesieniu do zawartych w nich podobnych zdarzeń, faktów, idei. Głównym wyznacznikiem cezur czasowych są tutaj zmienne dotyczące administratorów Grodzieńszczyzny, bądź znaczącej zmiany formalno-religijnej (unia), względnie formalno-ideologicznej (rewolucja bolszewicka). Czasy od zarania prawosławia na Grodzieńszczyźnie do obecności Wielkiego Księstwa Litewskiego włącznie doktorant opisuje dość szczegółowo, mimo stosunkowo skąpych materiałów źródłowych. W dużej mierze opiera się na efektach badań archeologicznych. W ten sposób okres ten został opisany wyczerpująco i kompleksowo w zestawieniu ze stanem dzisiejszym wiedzy historycznej i archeologicznej na ten temat. Drugi okres nazwany przez autora, to czasy unii brzeskiej (1596-1795). Doktorant nakreśla kontekst historyczny wydarzeń. Eksponuje, słusznie, na prawie dwa wieki, zahamowanie rozwoju prawosławia na ziemi grodzieńskiej z uwagi na ekspansję Kościoła rzymsko-katolickiego poprzez unię. Podrozdział ten nie jest rozbudowany ilościowo i nie zawiera pełnego zestawu faktów i zdarzeń, a tylko te najistotniejsze. Jest to, moim zdaniem, słuszne podejście autora z uwagi na pominięcie w następnych rozdziałach opisu prawosławnych śpiewów cerkiewnych w tym okresie, bo ich po prostu tutaj nie było z przyczyn obiektywnych. Natomiast inaczej jest potraktowany okres włączenia Grodzieńszczyzny do imperium rosyjskiego. Po prawie dwóch mrocznych wiekach

unii, wiek XIX znów daje impuls rozwojowy dla prawosławia. Powstają instytucje sprzyjające rozwojowi kultury śpiewu cerkiewnego. Doktorant przywołuje tutaj pojawiające się wydawnictwa cerkiewne, zorganizowany powszechny system oświatowy, powstanie ważnych instytucji naukowych oraz zmieniającą się organizacyjnie samą strukturę Cerkwi prawosławnej. Ostatni opisany okres to wiek XX i XXI. Czasy bardzo bogate w zmieniające się okoliczności i niestety również momentami tragiczne. Czas włączenia ziemi grodzieńskiej do II Rzeczypospolitej, to podnoszona przez doktoranta sprawa rewindykacji porozbiorowej i likwidacja wielu świątyń. Z kolei włączenie Zachodniej Białorusi w 1939 roku do Związku Radzieckiego, to czas represji Cerkwi wynikającej z ateistycznej ideologii państwa radzieckiego. Prawdziwy powrót do odrodzenia i rozwoju prawosławia autor słusznie wyznacza na połowę lat 80. i początek 90. XX wieku.

Rozdział trzeci rozprawy zajmuje szczególnie istotne miejsce. O ile rozdział drugi był odpowiedzią na postawiony przez autora pierwszy szczegółowy cel badawczy, o tyle trzeci rozdział w zamierzeniach autora zawiera rozwiązanie aż czterech zadań zawartych w kolejnych celach szczegółowych. Ten rozbudowany fragment pracy doktorant zatytułował: *Funkcjonowanie i rozpowszechnianie prawosławnych dzieł na terytorium Grodzieńszczyzny*. Podrozdziały dotyczące opisu faktów, zjawisk, osób związanych z tematyką rozdziału konsekwentnie odnoszą się do nakreślonych wcześniej okresów. W podrozdziale dotyczącym okresu od XII do XVIII wieku autor słusznie szczególnie eksponuje rolę i znaczenie monasteru w Supraślu. Wiek XIX zaś opisuje wielowątkowo akcentując różne formy i przejawy funkcjonowania kultury śpiewu cerkiewnego. Podjętą problematykę dzieli na obszar świeckich form muzykowania, konfesyjnych form, a także ponownie świeckich form chóralnego muzykowania, ale w przejawach powstającego w tym okresie nurtu zawodowego, profesjonalnego. Opisy są pełne, wyczerpujące. Podobnie wielowątkowo i wyczerpująco potraktowane są stosownymi opisami kolejne okresy: 1918-1980, od 1980 do współczesności. W dalszej części rozdziału dotyczącym psalmistów i dyrygentów, szczególnie interesującym, moim zdaniem, jest przedstawienie zawartości rękopisu Aleksandra Dawydowa, psalmisty i dyrygenta. Zacytowanych w sumie 116 tytułów kompozycji, głównie z liturgii i całonocnego czuwania, dają obraz preferencji repertuarowych w tym czasie. Słusznie autor zauważa, że eksponowane są tutaj na równi szkoła petersburska i moskiewska. Dziś można zatem stwierdzić, że ta tradycja wykonawcza jest niezmienna, wciąż kompozycje tych obu szkół znajdują się w repertuarach chórów cerkiewnych nie tylko Grodzieńszczyzny. To oczywiście moja osobista refleksja na marginesie recenzji. Moim zdaniem, szczególnie cennym obszarem

rozprawy mgr. Lebieckiego i tym samym świadectwem jego muzycznego profesjonalizmu jest podrozdział dotyczący kompozytorów piszących muzykę cerkiewną, a związanych z ziemią grodzieńską. Oprócz bowiem znajomości osób, doktorant wykazał się doskonałą wiedzą i umiejętnością zasad analizy muzykologicznej w aspekcie budowy formalnej utworu muzycznego. Przedstawione analizy są wyjątkowo szczegółowe, w pełni oddające strukturę utworu w każdym elemencie dzieła muzycznego. Dokonał analizy *Pieśni Cherubinów* N.S. Bujłowa, stychiry *Jako velika sushchi Carica* A. M. Wołynczika oraz A. Szaszkowa *Łampada* i A. Bondarenki *Stichira* (Jako wiencem presvetlym). Są to kompozycje różniące się stylistyką twórczą, oczywiście doskonale osadzone w tradycji cerkiewnej, co zauważa i w analizach udowadnia doktorant. Natomiast, może jedyne czego tu zabrakło, to próby oceny i umiejscowienia twórczości danego badanego kompozytora na tle epoki w której żył i tworzył. Wprawdzie autor w zakończeniu krótko kwituje reprezentowaną nimi stylistykę twórczą jako zbieżną ze szkołami petersburską i moskiewską, jednak jest to stwierdzenie nazbyt lakoniczne. Oczywiście nie jest to konieczne, rozbudowywanie tego wątku z punktu widzenia powyższych zadań badawczych, natomiast dałoby to jeszcze większy obraz jakości twórczości kompozytorów piszących muzykę cerkiewną, a związanych z Grodzieńszczyzną.

Rozdział czwarty rozprawy jest monograficznym przedstawieniem współczesnych ważnych przejawów cerkiewnej kultury wokalne. Doktorant analizuje działalność Chóru Kameralnego Muzyki Cerkiewnej „Dojlidstwa”, a następnie opisuje sztanदारową imprezę muzyczną z obszaru muzyki cerkiewnej Międzynarodowy Prawosławny Festiwal Wokalny „Kołożskij Błagowiest”. Czyni to z kronikarską starannością bazując na pełnej dostępności do materiałów źródłowych. Nie bez znaczenia w tym kompleksowym ujęciu obu podrozdziałów jest osobiste doświadczenie doktoranta związane z działalnością chóru oraz festiwalu. Wartością tej części pracy jest bez wątpienia wspomniane wyżej kronikarskie wyszczególnienie uczestników festiwalu oraz laureatów nagród. Podanie tła i przyczyn powstania obu podmiotów dopełnia obrazu jakości i istotności obu zjawisk na współczesnej niwie rozwoju kultury śpiewu cerkiewnego w badanym regionie.

Zakończenie rozprawy, to syntetyczny opis wyników procesu badawczego w odniesieniu do wcześniej postawionych zadań badawczych.

gd ✓

Ocena formalna rozprawy i konkluzja

Rozprawa doktorska mgr. Włodzimierza Lebieckiego podejmuje ważną tematykę, dotąd nie ujętą w kompleksowe opracowanie. Praca posiada pełny walor oryginalności i trafności wyboru tematycznego. Autor na podstawie źródeł dokonuje rekonstrukcji wiedzy historycznej w obszarze kultury śpiewu prawosławnego na ziemi grodzieńskiej od jej zarania do współczesności. Czyni to w sposób pełny i wielowątkowy. Źródła zostały dobrane prawidłowo oraz właściwie wykorzystane. Na uwagę zasługuje bogata bibliografia. Spis bibliograficzny zawiera 188 pozycji. Z uwagi na interdyscyplinarność pracy doktorant wykazał się znajomością warsztatu metodologicznego z kilku dyscyplin: historia, nauki o kulturze i religii, nauki teologiczne oraz sztuki muzyczne. Uczynił to nader poprawnie. Na szczególną uwagę, moim zdaniem, zasługuje znajomość przez doktoranta warsztatu metodologicznego z dziedziny sztuki, a konkretnie sztuk muzycznych. We wcześniej używanej nomenklaturze dotyczyłoby to właściwie dyscypliny kompozycji i teorii muzyki. Dokonanie analizy budowy formalnej utworów kompozytorów związanych z Grodzieńszczyzną o tym świadczy. Nie mam w tym zakresie żadnych uwag, a wręcz przeciwnie, uważam, że ten fragment rozprawy zasługuje na wyróżnienie. W kwestii warsztatu metodologicznego doktorant prawidłowo określił przedmiot i podmiot badawczy, cel badań. Na tej podstawie wyprowadził 6 zadań badawczych, niejako celów szczegółowych. Zadania te, w swej złożoności zawartych problemów, w sposób pełny nakreślają drogowskaz działań badawczych niezbędnych do ich rozwiązania i osiągnięcia tym samym zamierzonego głównego celu badawczego. Poprzez prawidłową analizę i logiczne wnioskowanie doktorant sukcesywnie rozwiązywał owe zadania badawcze. Stosował przy tym prawidłowe zasady edycji pracy naukowej, właściwie sporządzone przypisy, tabele. Nie budzi także zastrzeżeń znajomość terminologii naukowej oraz umiejętność posługiwania się językiem naukowym. Praca została napisana w języku rosyjskim, który dla polskiego recenzenta mógł być wyzwaniem z uwagi na tekst naukowy. Jednak doktorant wyrażał swoje myśli w sposób czytelny i logiczny. Ten aspekt również zasługuje na podkreślenie.

Do najważniejszych walorów recenzowanej rozprawy zaliczam:

- ważność, aktualność i trafność podjętego tematu, wyeliminowanie luki poznawczej,
- przejrzystość pracy, uporządkowany opis i wywód naukowy,
- solidność metodologii badań, sięgnięcia po metody i techniki z kilku dyscyplin,

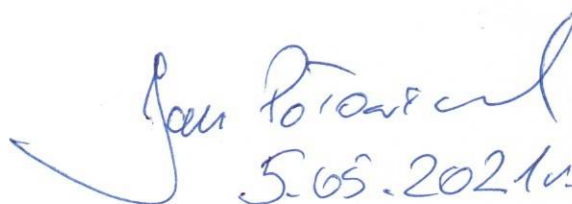
- wysoki poziom zastosowanej analizy budowy formalnej w odniesieniu do wybranych do analizy dzieł chóralnych,
- bardzo dobry język naukowy – praca ciekawa, przejrzysta i łatwa w odbiorze,
- umiejętność formułowania poprawnych wniosków.

Konkludując: rozprawa doktorska mgra Włodzimierza Lebieckiego jest od strony formalnej poprawnym naukowo przedstawieniem zagadnienia stanowiącego problem badawczy dysertacji, spełniającym kryteria stosowane przy przygotowaniu i przeprowadzaniu i publikowaniu tego rodzaju badań naukowych.

Wniosek końcowy

Przekazaną do recenzji dysertację mgr. Włodzimierza Lebieckiego oceniam pozytywnie. Podjęty w pracy problem badawczy jest oryginalny i posiada duże znaczenie w obszarze szeroko rozumianej kultury śpiewów cerkiewnych w aspekcie historycznym i współczesnym Słowian Wschodu. Likwiduje bowiem kolejną regionalną lukę - ziemię grodzieńską. Opracowanie charakteryzuje się dużym stopniem oryginalności. Zostało przygotowane przy pomocy właściwych metod, technik i narzędzi badawczych. Doktorant wykazał się dużą wiedzą z zakresu teologii, historii kultury i religii, historii, teorii muzyki, chóralistyki. Praca w oczywisty sposób poszerza dotychczasowy stan wiedzy w badanym temacie. Jest zatem cennym materiałem źródłowym do dalszych badań. Zresztą, moim zdaniem, może ona i powinna inspirować innych badaczy to podobnego kompleksowego zajęcia się tą problematyką w odniesieniu do innych regionów, szczególnie obecnego pogranicza polsko-białoruskiego czy polsko-ukraińskiego.

Stwierdzam zatem, że recenzowana rozprawa naukowa spełnia wymagania formalne stawiane przez obowiązujące przepisy prawne w sprawie trybu i warunków przeprowadzania czynności w przewodzie doktorskim. W związku z tym występuję do Rady Wydziału Teologicznego Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie o dopuszczenie mgr. Włodzimierza Lebieckiego do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

5.05.2021r.